

چالش‌های تحلیل موضوعی کتاب از نظر متخصصان مستندسازی

محبوبه قربانی | فهیمه باب‌الحوائجی

چکیده

هدف: بررسی فرایند تحلیل موضوعی کتاب‌ها در کتابخانه ملی، شناسایی، و تحلیل عوامل مؤثر بر این فرایند با استفاده از دیدگاه‌های متخصصان و پیشکسوتان حوزه مستندسازی موضوعی.

روش/ رویکرد پژوهش: پژوهش حاضر، به‌لحاظ هدف کیفی و از نوع کاربردی است. داده‌ها با انجام مصاحبه‌های باز و عمیق با ۹ نفر از متخصصان و پیشکسوتان مستند موضوعی که با روش هدفمند و نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب شده‌اند گردآوری شده است. برای تحلیل داده‌ها با استفاده از نظریه زمینه‌ای در سه مرحله مباحث طرح‌شده توسط مصاحبه‌شوندگان رمزگذاری و مقوله‌بندی شده است.

یافته‌ها: توانایی‌ها و ویژگی‌های شخصی کارشناسان تحلیل موضوعی اهمیت زیادی دارد. رعایت قواعد و اصول مهمی چون اختصاص وقت کافی در بررسی و تحلیل، مشاوره با پدیدآوران و صاحب‌نظران مطلع از موضوع کتاب، مراجعه به منبع اصلی اثر و غیره باید همواره مد نظر تحلیلگر موضوعی قرار گیرد. فشار کاری، شرایط فیزیکی محل کار، تعامل همکاران در تصمیم‌گیری‌های موضوعی، و مدیریت بهینه دورکاری نیز تأثیر شایانی در تحلیل موضوعی دارد. بازآموزی و افزایش توانایی‌های کارشناسان در کنار بهبود شرایط کاری، نظارت دقیق بر فرایند فهرست‌نویسی و مستندسازی مورد تأکید متخصصان بوده است.

نتیجه‌گیری: ویژگی‌ها و قابلیت‌های شخصی کارشناسان، مدیریت گروه‌های مستندسازی و فهرست‌نویسی، شرایط کاری و مدون‌سازی قواعد و اصول تحلیل موضوع منابع در دسترس تأثیر به‌سزایی بر کیفیت فرایند تحلیل موضوعی دارد و سبب تضمین اعتبار و صحت کتابشناسی ملی و بانک مستند سرعنوان‌های موضوعی می‌گردد.

کلیدواژه‌ها

تحلیل موضوعی، فهرست‌نویسی، مستندسازی موضوع، سرعنوان موضوعی، کتابخانه ملی

چالش‌های تحلیل موضوعی کتاب از نظر متخصصان مستندسازی

محبوبه قربانی^۱

فهیمة باب الحوائجی^۲

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۱۵

مقدمه

کتابخانه‌های ملی به‌عنوان میراث‌داران حافظه مکتوب ملت‌ها، گردآوری، سازماندهی، و اشاعه اطلاعات منابع مکتوب را جزو اساسی‌ترین وظایف خود برمی‌شمرند و در اساسنامه‌ها و بیانیه‌های مأموریت خود بر این مهم اشاره و تأکید می‌کنند. سازماندهی این منابع فرایند مهمی است که در بازیابی و اشاعه اطلاعات اهمیت فراوانی دارد. فهرست‌نویسی تحلیلی بخشی از این فرایند به‌شمار می‌آید که به تجزیه و تحلیل محتوا و موضوع کتاب‌ها می‌پردازد. فتاحی (۱۳۸۴) فهرست‌نویسی موضوعی را عبارت از بررسی و تحلیل یک اثر از نظر محتوا و تشخیص و تعیین موضوع (یا موضوع‌ها) و انتخاب واژه یا عبارتی (سرعنوان موضوعی) می‌داند که به بهترین وجه گویای محتوای آن اثر برای خواننده باشد (پوراحمد و حسنی، ۱۳۸۶، ص ۳۱).

فهرست‌های کتابخانه‌ای رویکرد موضوعی به پیشینه‌های موجود را از طریق دسترس‌پذیر کردن نقاط بازیابی که معرف محتوای موضوعی هستند فراهم می‌آورند. اما این دسترس‌پذیری در دو سطح فیزیکی و منطقی انجام می‌گیرد. دیوید بلیر^۳ به تفاوت میان دسترسی فیزیکی و منطقی معتقد است و می‌گوید: "وقتی کتابی را با شماره رده‌بندی بازیابی می‌کنیم این مرحله دسترسی فیزیکی کتاب است، ولی پی‌بردن به این نکته که این کتاب تا چه حد نیاز اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان را برطرف می‌سازد مرحله دسترسی منطقی است". هر نظام اطلاعاتی زمانی موفق است که توانایی بازگشودن نقاط دستیابی موضوعی را به‌شبهه مطلوب داشته باشد (نشاط، ۱۳۷۳، ص ۶۵).

۱. دانشجوی دکترای علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
mahghorbani1353@gmail.com

۲. دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران
f.babalhavaeji@gmail.com

3. David Belir

ویکری^۱ برای تشخیص و توصیف موضوعی مدارک سه مرحله قائل است: الف) توصیف موضوع با بررسی متن و انتخاب تعدادی کلمه، عبارت، یا جمله که به صورت جمعی مبین موضوع هستند؛ ب) تصمیم در این خصوص که کدام یک از این توصیف‌های موضوعی ارزش حفظ و ذکر در بازیابی را دارند؛ ج) تبدیل توصیف‌های موضوعی مرتبط به توصیفگرهای استاندارد و مطابق با زبان سیستم. مطابق این گفتار که به خوبی روند تعیین سرعنوان‌های موضوعی را در هر دو نظام دستی و ماشینی بیان کرده، این فرایند عبارت است از تطبیق دادن موضوع مدرکی خاص با ساختار زبانی نظامی که در بازیابی مورد استفاده واقع می‌شود (کرایست^۲، ۱۹۷۲، ص ۱۹-۲۰؛ به نقل از نشاط، ۱۳۸۳، ص ۲۹) در فرایند موضوع‌دهی هدف این است که کاربر، بیشترین اطلاعات مرتبط با درخواستش را با صرف حداقل کوشش و کمترین میزان مطالب نامربوط به دست آورد (فینبرگ^۳، ۱۹۷۳، ص ۱۱۲؛ به نقل از نشاط، ۱۳۸۳، ص ۲۹).

بنابراین، صرف نظر از اینکه فهرست‌نویسی موضوعی در چه نظام موضوعی صورت می‌گیرد، تحلیل موضوعی اثر یا مدرکی خاص اساساً سه مرحله را شامل می‌شود: ۱) تعیین محتوای موضوعی کلی اثر در دست فهرست؛ ۲) شناسایی موضوعات متعدد و یا جنبه‌های موضوعی و روابط میان آنها؛ ۳) معرفی هر دوی این موارد به زبان فهرست سرعنوان‌های موضوعی مورد استفاده و یا به طور کلی، نظام اطلاعات (نشاط، ۱۳۹۰، ص ۱۰۷). هر فهرست یا نمایه‌ای را می‌توان از دو دیدگاه الف) فلسفه ذخیره‌سازی؛ و ب) فلسفه بازیابی بررسی کرد.

از دیدگاه بازیابی، شرط لازم برای موفقیت در یک جستجوی موضوعی بستگی به میزان ارتباط میان واژگان به‌کاررفته توسط استفاده‌کننده و واژگان مورد بهره‌برداری در سیستم دارد. شکست در ایجاد چنین تطابقی موجب کاهش جامعیت در پیشینه‌های مرتبط می‌گردد. این شکست ممکن است به یکی از سه دلیل زیر اتفاق بیفتد:

۱. نویسنده، موضوع اثر خود را به وضوح بیان نکرده، و یا فهرست‌نویس توانایی فهم و درک موضوع را نداشته باشد؛
۲. ساختار جستجوی موضوعی در نظام مورد نظر به گونه‌ای طراحی شده که استفاده‌کننده نمی‌تواند از آن به سادگی بهره‌مند گردد؛
۳. فناوری به‌کاررفته در نظام جهت ذخیره موضوعی و بازیابی از آن، کارایی نداشته باشد (اودی^۴، ۱۹۹۶، ص ۷۲؛ به نقل از نشاط، ۱۳۹۰).

1. Vicery
2. Christ
3. Feinberg
4. Oddey
5. Taylor

تیلور^۵ (۱۳۸۱)، مهم‌ترین عوامل دخیل در تحلیل موضوعی را شامل موارد ذیل می‌داند:
تفاوت‌های زمانی و مکانی: برخی موضوع‌ها دارای جنبه‌های زمانی و مکانی اند، مانند

مسائل سیاسی و اجتماعی. این دسته از موضوعها در دورهها و مکانهای مختلف و نیز از جنبههای کاربردی متفاوت هستند.

تفاوت های فرهنگی: درک محیط فرهنگی و آموزشی که شخص در آن زندگی می کند در تعیین ماهیت موضوع اهمیت دارد. تأثیرات فرهنگی و زبانی در تحلیل موضوعی دخیل اند، یعنی افراد مناطق مختلف، حقایق عینی را به طور یکسان درک نمی کنند. واژهها و اصطلاحها در فرهنگها و محیطهای مختلف، متفاوت است (پورا احمد و حسنی، ۱۳۸۶). ویلسون^۱ نیز روشهایی که مردم در فهم موضوع به کار می برند به چند مقوله تقسیم بندی کرده است:

۱. روش هدفمند: با استفاده از این روش فرد سعی می کند هدف یا نیت نویسنده را مشخص کند؛ معمولاً نویسنده در منبع اطلاعاتی شرحی در مورد اهدافش ارائه می کند که از طریق آن می توان موضوع اثر را به راحتی حدس زد.

۲. روش تصویر پیشین: در این روش، فرد سعی می کند نکته اصلی را که از جنبه های دیگر مشخص تر است پیدا کند. برجستگی موضوع به مشاهده کننده و خالق اثر نیز بستگی دارد.

۳. روش عینی: در این روش، شخص سعی دارد با مشخص کردن تعداد ارجاعها به نوشته های گوناگون تعیین کند که کدام یک از دیگری بیشتر است و به صورت عینی عمل می کند.

۴. پیوستگی و انسجام موضوعی: در این روش، فرد سعی می کند آنچه که یک اثر را از نظر موضوع منسجم می سازد و ارتباط موضوعی را نشان می دهد در نظر گیرد و به عنوان موضوعی عینی و منسجم ارائه کند (پورا احمد و حسنی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۲).

یکی از مهم ترین مسائل ذخیره و بازیابی اطلاعات در رشته کتابداری و اطلاع رسانی سازماندهی است که پیوسته از گذشته تا امروز که فناوری های نوین حضور قطعی دارند مطرح بوده است؛ و از جلوه های شناخته شده آن نیز فهرست هاست که در کتابخانه ها به صورت فهرست برگه، و در نظام های پیوسته بازیابی اطلاعات به صورت پیشینه کتاب شناختی مورد استفاده کاربران قرار می گیرد (نشاط، ۱۳۸۳، ب، ص ۲۱). این پیشینه ها در کتاب شناسی ملی ثبت شده و مورد استفاده و استناد بسیاری از کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی قرار می گیرند، بنابراین کیفیت و صحت آنها مورد قضاوت متخصصان قرار می گیرد.

مروری بر قواعد و استانداردهای بین المللی نیز حاکی از آن است که یکدستی این پیشینه ها نه تنها در مقیاس کتابخانه ای واحد یا کتابخانه های یک کشور بلکه در مقیاس جهانی نیز حائز اهمیت است. سرعنوان های موضوعی و طرح های رده بندی نیز با این

1. Wilson

پیش‌فرض تدوین شده‌اند که میان کار فهرست‌نویسان هماهنگی و همگونی ایجاد کنند، زیرا هرگاه ارائه اطلاعات مشابه از الگوی واحدی پیروی کند، جامعیت دستیابی به اطلاعات افزایش می‌یابد (نشاط، ۱۳۸۳، ب، ص ۲۲).

اولسن^۱ (۲۰۰۲) در مقاله‌ای با نام "مستندسازی در قرن ۲۱" به نقل از متخصصان علوم سیاسی اشاره می‌کند که علم مستندسازی، در واقع اجبار افراد به تبعیت و قبول قواعد است. این مدل حاکمیت - تبعیت در فهرست‌های کتابخانه‌ای بدان معناست که مدخل‌های پیشینه‌های کتاب‌شناختی باید با شناسه‌های مستند همانند باشد. پیش‌فرض نظام‌هایی که از فهرست مستند استفاده می‌کنند آن است که چنین زبانی مورد قبول همگان است و برای غلبه بر آشفتگی شیوه‌های عرضه اطلاعات الزام‌آور است (نشاط، ۱۳۸۳، ب، ص ۲۶).

به همین دلیل، آگاهی فهرست‌نویسان و مستندسازان از فرایند تحلیل موضوع و شرایطی که در این فرایند دخیل است شاید بتواند بر یکدستی و ارتقاء کیفیت موضوعات تعیین‌شده و در نهایت کیفیت پیشینه‌های کتاب‌شناختی بیانجامد. بر این اساس، در پژوهش حاضر سعی شد تا رویکردها، مشکلات و مسائل تحلیل موضوعی از دیدگاه متخصصان مستندسازی موضوعی بررسی و الگو و راهکاری برای بهبود و هماهنگی این فرایند و ارتقای کیفی موضوعات بانک مستندات موضوعی ارائه شود.

البته بحث تحلیل موضوعی بحث جدیدی نیست، اما بررسی دیدگاه‌ها و جنبه‌های مختلف آن همچنان در دست پژوهش و مطالعه است. به‌طور مثال، رها دوست (۱۳۷۰) آشفتگی‌هایی را که در تحلیل موضوعی کتاب‌ها و مواد دیداری شنیداری ۵۶ کتابخانه از ۳ دانشگاه علوم پزشکی ایران، شهید بهشتی، و تهران وجود داشته بررسی کرده و نشان داده است که در استفاده از سرعنوان‌های موضوعی بین کتابخانه‌ها هماهنگی وجود ندارد و همین امر سبب ناهماهنگی در سرعنوان‌های موضوعی مجموعه آنها شده است. ترجمه سرعنوان‌های موضوعی به فارسی نیز با عدم یکدستی روبه‌رو بوده است که دلیل آن به فقدان سرعنوان موضوعی پزشکی فارسی، عدم شمول و جامعیت سرعنوان‌های موضوعی فارسی در زمینه پزشکی، نداشتن امکانات فهرست‌نویسی مشترک، نبودن ارتباط و همکاری میان فهرست‌نویسان برمی‌گردد.

فتاحی (۱۳۸۰) با رویکرد تحلیلی و تاریخی چالش‌های پیش روی کتابداران در سازماندهی منابع دانش را بررسی کرد و نشان داد که انبوهی انتشارات و تنوع محمل‌های اطلاعاتی باعث کاهش کمیّت و کیفیت فهرست‌نویسی توصیفی و تحلیلی شده است. رعایت یکدستی در فهرست‌نویسی برای تبادل اطلاعات کتاب‌شناختی اهمیت بسیار دارد؛ از این رو، افزایش کمیّت فهرست‌نویسی و پرهزینه بودن آن، کمبود متخصصان و

1. Olson

محدودیت بودجه، نیاز به یکسان‌سازی قواعد فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی و لزوم بازنگری در این قواعد ذکر شده است.

نشاط (۱۳۸۳ الف) میزان همگونی فهرست‌نویسی منابع ایران‌شناسی کتابخانه‌های دانشگاهی و مراکز پژوهشی با کتابخانه ملی را از نظر سرشناسه مؤلف، موضوع، ورده‌بندی ارزیابی کرده و نشان داده است که در بیش از ۷۵ درصد کتابخانه‌ها از لحاظ موضوع بین ۶۰ تا ۸۵ درصد ناهمگونی مشاهده شده است. همچنین ۹۱/۵ درصد کتابخانه‌ها بیش از ۵۰ درصد ناهمگونی در شماره رده‌بندی داشته‌اند. وی با بررسی جنبه‌های معرفت‌شناختی این موضوع نشان داد که عوامل مختلفی در این ناهمگونی دخالت دارد.

عزیزیان (۱۳۸۶) همگونی عناصر اطلاعاتی در فهرست‌نویسی پیش از انتشار کتاب‌شناسی ملی را بررسی و مشخص کرد که در ۱۰ حوزه دانش بشری، موضوع ۶۸ درصد ورده‌بندی ۸۴/۷ درصد از همگونی برخوردار است؛ کمبود فهرست‌نویس متخصص و ورزیده و ابزارهای فهرست‌نویسی در کتابخانه‌ها از اهم مشکلات کتابخانه‌هاست. وی همچنین بر تقویت توان علمی فهرست‌نویسان از طریق برگزاری دوره‌های آموزش ضمن خدمت و همراه کردن آنها با فناوری برای افزایش کیفیت و همگونی فهرست‌نویسی تأکید کرده است.

محفوظی، شعبانی، و سعادت (۱۳۸۹) با بررسی فهرست‌نویسی تحلیلی و رده‌بندی کتاب‌های عربی کتابخانه ملی دریافتند که در ۸۳/۷۶ درصد موارد صحیح عمل شده و در ۱۶/۲۴ درصد موارد صحیح عمل نشده است. در این میان، رده‌بندی بیشترین درصد صحت و فهرست‌نویسی تحلیلی کمترین درصد صحت را دارا بوده است. به‌روایت این پژوهش، به‌طور کلی، کتابخانه ملی در انجام فهرست‌نویسی تحلیلی عملکرد مطلوبی از خود نشان داده است.

چو و ابراین^۱ (۱۹۹۳) در خصوص تحلیل موضوعی در نمایه‌سازی مقالات مطالعه‌ای را انجام دادند و از نمایه‌سازان خواستند که ۳ مقاله کوتاه از نشریات عمومی را تحلیل و با زبان طبیعی، موضوعاتی را به‌ترتیب اولویت برای هر یک تعیین کنند و در خصوص سختی و آسانی این کار نظر دهند. یافته‌ها حاکی از آن بود که حوزه موضوعی و موضوع متن، و مقدار پیچیدگی موضوع و شفافیت متن در فرایند تحلیل موضوعی مقالات تأثیرگذار است و اطلاعات کتاب‌شناختی مانند عنوان در کمک به تحلیل موضوعی مؤثر است. همچنین مشخص گردید که تحلیل موضوعی متون علوم پایه، نسبت به علوم انسانی بسیار آسان‌تر است.

سایپر^۲ (۲۰۰۵) در پژوهش خود به بررسی تفاوت رویکردها و روش‌های تحلیل موضوعی کتب بین فهرست‌نویسان کتابخانه‌های عمومی اسلوانی و ایالات متحده پرداخت

1. Chu & O'Brien
2. Šaupur

و مشخص کرد که فهرست‌نویسان اسلوونیایی در مرحله اول تعیین موضوع کتاب به محتوای آن توجه می‌کنند در حالی که فهرست‌نویسان امریکایی به هدف و مقصود نویسنده از کتاب بیشتر توجه دارند. همچنین، فهرست‌نویسان اسلوونیایی به استفاده احتمالی کاربران از کتاب توجه ندارند، در حالی که فهرست‌نویسان امریکایی در تعیین موضوع کتاب به این مورد توجه می‌کنند. فهرست‌نویسان امریکایی به مستندسازی موضوع براساس واژگان کنترل‌شده می‌پردازند، در حالی که فهرست‌نویسان اسلوونیایی این مرحله را نادیده می‌گیرند. کابونرو و دالندو^۱ (۲۰۱۳) نیز مهارت‌های فهرست‌نویسی، رده‌بندی، و تحلیل موضوعی تعدادی از دانش‌آموختگان کتابداری و اطلاع‌رسانی را ارزیابی کردند و نشان دادند که مهارت این افراد در فهرست‌نویسی توصیفی و رده‌بندی قابل قبول بوده است ولی در تحلیل موضوعی با مشکلاتی مواجه هستند.

بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه نشان می‌دهد که هنوز فرایند تحلیل موضوعی کتاب‌ها به‌صورت فرایندی نظام‌مند و مدون حائز اهمیت است. علاوه بر آن، این پژوهش‌ها مشخص می‌کند که در این باب در ایران هنوز پژوهشی که به نظرخواهی از متخصصان پردازد انجام نشده است. همچنین، در پژوهش‌های پیشین به آموزش و قاعده‌مند نمودن فرایند تحلیل موضوعی، توجه به اجزای مختلف کتاب، توجه به کاربرد نهایی در کنار کشف مقصود نهایی پدیدآور از تألیف کتاب، لزوم یکدستی و هماهنگی در فرایند فهرست‌نویسی تحلیلی به‌عنوان عوامل مؤثر بر فرایند تحلیل موضوعی، و توجه به جنبه‌های معرفت‌شناختی فهرست‌نویسان در تحلیل موضوعی اهمیت داده شده است. بنابراین، در این پژوهش سعی می‌شود که با نظرسنجی از متخصصان گامی در فرایند تحلیل موضوعی برداشته شود تا شاید تکمیل‌کننده یافته‌های پژوهشگران ملی باشد و رویکردی جامع از فرایند تحلیل موضوعی حاصل شود.

روش‌شناسی

این پژوهش به‌صورت کیفی و با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای^۲ به‌منظور استخراج الگویی تحلیلی و جامع از مسائل و عوامل دخیل در تحلیل موضوعی به‌عنوان بخشی مهم از فرایند فهرست‌نویسی تحلیلی انجام شده است. روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد (نظریه زمینه‌ای) پس از کتاب تأثیرگذار بارنی گلیسر^۳ و آنسلم اشتراوس^۴ اهمیت بیشتری پیدا کرده و مورد تأیید بیشتری نیز قرار گرفته است. داده‌هایی که توسط نظریه‌پردازی داده‌بنیاد برای تشریح فرایندها جمع‌آوری می‌شود شامل انواع بسیاری از داده‌های کیفی، از جمله مشاهدات، گفت‌و‌شنودها، مصاحبه‌ها، اسناد دولتی، خاطرات پاسخ‌دهندگان، مجلات، و

1. Cabonero & Dolendo
2. Grounded Theory
3. Barney Glaser
4. Anselm Struss

تأملات شخصی خود پژوهشگر است (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶). در نظریه پردازی داده بنیاد نمونه گیری توسط ظهور مفهومی و نه طرح پژوهشی به پیش می رود و توسط کفایت نظری و نه طرح پژوهشی محدود می شود (فرناندز، ۲۰۰۴؛ به نقل از دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶). بدین منظور، با ۹ نفر از متخصصان و پیشکسوتان موضوعی که با روشی هدفمند انتخاب شدند، مصاحبه های باز و عمیق صورت گرفت. نمونه ها با روش گلوله برفی انتخاب شدند، به این نحو که از هر صاحب نظر خواسته شد تا فرد متخصص دیگری را معرفی نماید و تا جایی ادامه یافت که در دو مصاحبه آخر مطالب تکراری شد و اصطلاحاً به نقطه اشباع رسید. در مرحله کدگذاری^۱، به منظور کشف عوامل و علل تأثیرگذار بر فرایند تحلیل موضوعی با استفاده از نظریه زمینه ای، در سه مرحله، مباحث طرح شده توسط مصاحبه شوندگان تحلیل شد. این سه مرحله شامل کدگذاری باز، محوری، و انتخابی است. در کدگذاری باز، پژوهشگر تلاش می کند بیشترین مفاهیم ممکن را از درون داده ها شناسایی کند، بی آنکه در ابتدا در جستجوی روابط میان آنها باشد. در مرحله کدگذاری محوری، پژوهشگر با مقایسه مفاهیم کشف شده، مقوله هایی را می سازد که مفاهیم مشترک را در بر می گیرند. در کدگذاری انتخابی نیز پژوهشگر می تواند مقوله مرکزی را شناسایی کند و مؤلفه های مرتبط با آن را بیابد. به این ترتیب در مراحل آغازین کدگذاری، داده های گردآورده به اجزای کوچک تر خرد می شوند و در مراحل بعدی اجزای خرد شده با ترتیبی تازه کنار یکدیگر قرار خواهند گرفت؛ ترتیبی که می تواند تصویری تازه از داده های گردآمده را ترسیم کند؛ تصویری که پاسخگوی پرسش های پژوهش باشد (منصوریان، ۱۳۹۱، ص ۶۸). بنابراین، پس از انجام مصاحبه و پیاده سازی این مصاحبه ها، در مرحله نخست (کدگذاری باز) ۵۱ مفهوم که بار معنایی داشتند شناسایی و فهرست شد. پس از آن با دسته بندی مفاهیم مرتبط در مرحله کدگذاری محوری، هفت مقوله استخراج شد که یکی از آنها مقوله مرکزی و شش مقوله بعدی مقوله های مرتبط قرار گرفتند که اجزای اصلی نظریه را تشکیل دادند. مقوله های استخراج شده در قالب مقوله های زمینه (یک مقوله)، شرایط مداخله گر (یک مقوله)، شرایط علی (یک مقوله)، راهبردها (دو مقوله)، و پیامدها (یک مقوله) دسته بندی شدند.

یافته ها

مفاهیم حاصل از کدگذاری محوری در قالب مقوله های اصلی، پارادایم نهایی پژوهش را تشکیل می دهند. برای هر پارادایم در نظریه پردازی زمینه ای، یک مقوله مرکزی تعیین می شود و سایر مقوله ها در ارتباط با مقوله مرکزی تعیین می شوند. مقوله مرکزی در پارادایم نهایی این پژوهش، اهمیت فرایند تحلیل موضوعی در کتابخانه ملی است که مفاهیم آن در جدول ۱ نشان داده شده است.

1. Walter Fernandez
2. Coding

جدول ۱. مفاهیم کدگذاری باز و کدگذاری محوری مقوله مرکزی

مقوله	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
مقوله مرکزی	اهمیت فرایند تحلیل موضوعی در کتابخانه ملی	تناسب سرعت و دقت
		توجه به نیاز خواننده ایرانی
		دقت در فرایند تحلیل موضوعی

همان‌گونه که در جدول ۱ نشان داده شده است اهمیت فرایند تحلیل موضوعی در کتابخانه ملی از ۳ مفهوم ایجادشده در مرحله کدگذاری باز استخراج شده است. این مفاهیم شامل تناسب سرعت و دقت، توجه به نیاز خواننده ایرانی، و دقت در فرایند تحلیل موضوعی هستند. در فرایند فهرست‌نویسی در کتابخانه با توجه به حجم زیاد منابع و اهمیت روزآمد بودن کتاب‌شناسی ملی و بانک مستندات، سرعت در فهرست‌نویسی توصیفی و تحلیلی مورد انتظار است اما باید سرعت متناسب با دقت باشد. همچنین، در فرایند تحلیل موضوعی، توجه به خواننده ایرانی که استفاده‌کنندگان نهایی منابع کتابخانه هستند برای اختصاص موضوعات بسیار اهمیت دارد و یکی از کارکردهای اصلی فهرست‌هاست. در نهایت، دقت در تحلیل موضوعی و بررسی دقیق منبع از نظر موضوع و محتوا اهمیت زیادی دارد و از جنبه‌های مهم نشان‌دهنده اهمیت این فرایند است.

مقوله عامل زمینه‌ای در پارادایم نهایی شرایطی را ایجاد می‌کند که مقوله مرکزی در بافتار آن عمل می‌کند. ویژگی‌ها و توانایی‌های شخصی فهرست‌نویس و مستندساز مقوله عامل زمینه‌ای است که مفاهیم فرعی آن در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. مفاهیم کدگذاری باز و کدگذاری محوری عامل زمینه‌ای

مقوله	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
عامل زمینه‌ای	ویژگی‌ها و توانایی‌های شخصی	آشنایی با موضوعات
		نگاه کل‌گرا
		آشنایی با منابع مرجع و روزآمد چاپی و الکترونیکی
		علاقه به فرایند تحلیل موضوعی
		روحیه پرتلاش و جدی
		تمرکز در تحلیل موضوعی
		توانایی تجزیه و تحلیل
		آشنایی با زبان‌های انگلیسی و عربی
		تخصص و تجربه در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی
		آشنایی با راهبردهای جستجو
		دایره وسیع واژگان
		تسلط بر سرعنوان‌های موضوعی فارسی و کنگره
		مدرک تحصیلی حداقل کارشناسی و بالاتر
		تعهد و مسئولیت‌پذیری
اطلاعات عمومی گسترده		

ویژگی‌ها و توانایی‌های شخصی از عوامل زمینه‌ای هستند که به‌ویژه در کیفیت تحلیل موضوعی فهرست‌نویسان و مستندسازان نقش اساسی دارند. این ویژگی‌ها، یا شخصیتی هستند مانند دارا بودن نگاه کل‌گرا، روحیه پرتلاش و جدی، توانایی تجزیه و تحلیل، تمرکز در تحلیل موضوعی و علاقه به آن، و تعهد و مسئولیت؛ و یا توانایی‌های اکتسابی مانند آشنایی با موضوعات مختلف، منابع مرجع، راهبردهای جستجو، زبان‌های انگلیسی و عربی، دایره واژگان وسیع، مدرک تحصیلی، اطلاعات عمومی گسترده، تخصص و تجربه در حوزه، و تسلط بر سرعنوان‌های موضوعی هستند که شخص در طول فعالیت خود آنها را کسب می‌نماید و به کار می‌بندد.

جدول ۳. مفاهیم کدگذاری باز و کدگذاری محوری مقوله شرایط مداخله‌گر

مقوله	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
شرایط مداخله‌گر	شرایط کاری	آرامش در محیط کار
		فضای فیزیکی مناسب محل کار
		صمیمیت و همدلی
		خستگی ناشی از کار زیاد
		اضطراب کاری
		دورکاری

شرایط کاری، مداخله‌گرهایی هستند که به‌صورت غیرمستقیم بر فرایند تحلیل موضوعی تأثیرگذارند. آرامش در محیط کار، فضای فیزیکی مناسب، و صمیمیت و همدلی عواملی هستند که باعث افزایش کیفیت فرایند تحلیل موضوعی می‌شوند. همچنین خستگی ناشی از کار زیاد و اضطراب در محیط کار بر این فرایند تأثیر منفی خواهد گذاشت. دورکاری نیز شرایطی است که می‌تواند بر فرایند تحلیل موضوعی اثرگذار باشد و در صورت توجه به سایر شرایط مانند دسترسی به منابع اطلاعاتی برخط و امکان تعامل و مشورت با متخصصان از طریق فناوری‌های ارتباطاتی می‌تواند تأثیر مثبت بر فرایند تحلیل موضوعی داشته باشد.

جدول ۴. مفاهیم کدگذاری باز و کدگذاری محوری مقوله شرایط علی

مقوله	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
شرایط علی	اقدامات مدیریتی	تفکیک حوزه‌های تخصصی فهرست‌نویسان و مستندسازان
		تصمیم‌گیری جمعی
		اطلاع‌رسانی تصمیمات
		کنترل کیفی
		آموزش‌های دوره‌ای و مقطعی
		اختصاص موظفی متناسب و متعادل
		اختصاص نیروی انسانی متخصص متناسب با حجم کار
		متناسب‌سازی حقوق و مزایا با نوع کار
		مدیریت دورکاری برای افزایش تعامل

شرایط علی مؤثر بر فرایند تحلیل موضوعی، در این پژوهش اقدامات مدیریتی است که شامل تفکیک حوزه‌های تخصصی فهرست‌نویسان و مستندسازان، تصمیم‌گیری جمعی، اطلاع‌رسانی تصمیمات، کنترل کیفی، آموزش‌های دوره‌ای و مقطعی، اختصاص موظفی متناسب و متعادل، اختصاص نیروی انسانی متناسب با حجم کار، متناسب‌سازی حقوق و مزایا، و مدیریت دورکاری است. با انجام این اقدامات توسط مدیریت شرایط کاری به‌گونه‌ای خواهد شد که فرایند فهرست‌نویسی و مستندسازی و به‌طور ویژه، فرایند تحلیل موضوعی که نیاز به دقت دارد به نحو بهتری انجام خواهد شد.

جدول ۵. مفاهیم کدگذاری باز و کدگذاری محوری مقوله راهبردها (توجه به اصل اثر)

مقوله	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
راهبردها	توجه به اصل اثر	توجه به عنوان کتاب (روی جلد، پشت جلد، صفحه حقوقی و...)
		مرور فهرست مندرجات
		مرور مقدمه و پیشگفتار
		مرور فصول کتاب
		مرور صفحات انتهایی کتاب (پیوست‌ها، کتابنامه، نمایه، و واژه‌نامه)
		مطالعه خلاصه کتاب در پشت جلد
راهبردها	رعایت قواعد و اصول مهم	اختصاص وقت کافی
		پرهیز از اتکای صرف به عنوان
		مشورت با پدیدآوران اثر
		مشورت با صاحب‌نظران
		مراجعه به منابع اصلی اثر
		پرهیز از تکثر موضوعات
		پرهیز از ارجاعات بیش از حد

توجه به اصل اثر در فرایند تحلیل موضوعی، مقوله راهبردی مهمی است که بررسی جزئیات کتاب شامل عناوین، فهرست مندرجات، مقدمه و پیشگفتار، فصول کتاب و حتی کتابنامه، نمایه، واژه‌نامه و در نهایت، خلاصه پشت جلد کتاب را دربرمی‌گیرد و نشان می‌دهد که برای تحلیل موضوعی کتاب‌ها باید نگاهی دقیق و همه‌جانبه به آنها داشت. همچنین رعایت قواعد و اصول مهم در تحلیل موضوعی مانند مراجعه به منابع اصلی اثر، اختصاص وقت کافی، پرهیز از اتکای صرف به عنوان، مشورت با پدیدآوران اثر و صاحب‌نظران، و پرهیز از تکثر موضوعات و ارجاعات بیش از حد قواعد مهمی هستند که با رعایت آنها تحلیل موضوعی به‌نحو بهتری انجام خواهد شد.

جدول ۶. مفاهیم کدگذاری باز و کدگذاری محوری مقوله پیامدها

مقوله	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
پیامدها	افزایش اعتبار موضوعات	افزایش کیفیت بانک سرعنوان موضوعی
		دسترس‌پذیری منابع
		غنای موضوعی سرعنوان‌های موضوعی فارسی
		افزایش کیفیت کتاب‌شناسی ملی

افزایش اعتبار موضوعات در پیشینه‌های فهرست‌نویسی پیامد فرایند تحلیل موضوعی است که با تأثیر شرایط مداخله‌گر، زمینه‌ها، شرایط علی، و اجرای راهبردها حاصل می‌شود. افزایش کیفیت بانک سرعنوان‌های موضوعی، دسترس‌پذیری منابع، ایجاد موضوعات جدید و غنای بانک مستندات، افزایش کیفیت، و اعتبار کتاب‌شناسی ملی از مفاهیم تشکیل‌دهنده مقوله افزایش اعتبار موضوعات به‌عنوان پیامد در پارادایم فرایند تحلیل موضوعی است.

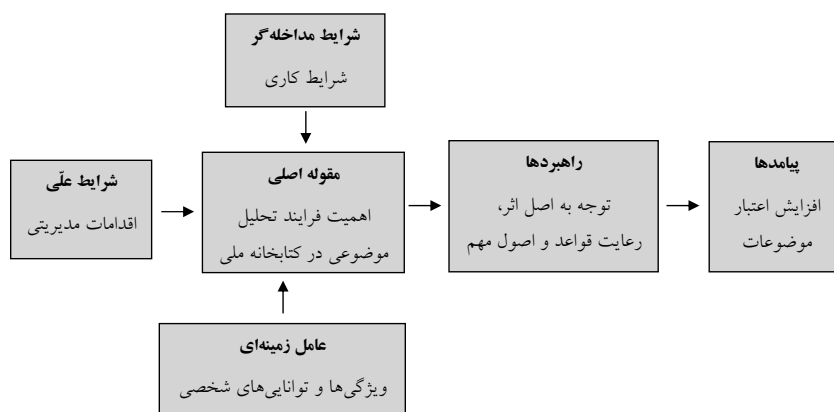
بحث و نتیجه‌گیری

همان‌گونه که در پژوهش‌های پیشین، بر انواع گوناگون ضرورت یکدستی و همگونی فهرست‌نویسی تأکید کرده‌اند (رها دوست، ۱۳۸۰؛ فتاحی، ۱۳۸۰؛ نشاط، ۱۳۸۳؛ عزیزیان، ۱۳۸۶؛ محفوظی، شعبانی، و سعادت، ۱۳۸۹)، یافته‌های پژوهش حاضر نیز با توجه به لزوم یکدست‌سازی تحلیل موضوعی در کتابخانه ملی انجام شده و یافته‌ها نشانگر این است که فرایند تحلیل موضوعی کتاب‌ها، از نقطه نظر مصاحبه‌شوندگان دارای اهمیت است و یکدستی و پیروی از قاعده‌های خاص در این فرایند تأثیرگذار است. از نظر جامعه پژوهش، توانایی‌ها و ویژگی‌های شخصی افرادی که کتاب‌ها را تحلیل موضوعی می‌کنند اهمیت به‌سزایی دارد و هرچه این قابلیت‌ها بیشتر باشد بر کیفیت و دقت نهایی فرایند تأثیر مثبت بیشتری خواهد گذاشت. آشنایی با زبان‌های انگلیسی، عربی، و زبان‌های دیگر، دارا بودن اطلاعات عمومی گسترده، دایره واژگان وسیع، آشنایی با پایگاه‌ها و مراجع مهم اطلاعاتی روزآمد، و مهارت در اجرای راهبردهای جستجو از مهم‌ترین ویژگی‌ها و قابلیت‌های فردی است که در فرایند تحلیل موضوعی نقش مهمی را ایفا می‌کند. همان‌گونه که کابونرو و دالندو^۱ (۲۰۱۳) نیز این معیار را مهم دانسته‌اند. علاوه بر این، رعایت قواعد و اصول مهمی چون اختصاص وقت کافی در بررسی و تحلیل، مشاوره با پدیدآوران و صاحب‌نظران

1. Cabonero & Dolendo

مطلع از موضوع کتاب، مراجعه به منابع اصلی اثر و ... باید همواره مدنظر فرد در اجرای فرایند باشد. این امر نشانگر این است که حساسیت فرایند تحلیل موضوعی، این بخش از فرایند فهرست‌نویسی را به مهم‌ترین بخش ارتقا داده است و نکات و ملاحظات بسیاری را برای آن باید در نظر داشت. شرایط کاری در گروه‌های فهرست‌نویسی و مستندسازی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر کیفیت تحلیل موضوعات است. فشار کاری و اضطراب‌های ناشی از آن، شرایط فیزیکی محل کار، صمیمیت و تعامل همکاران در تصمیم‌گیری‌های موضوعی، و مدیریت بهینه دورکاری برای رفع عدم تعامل و همفکری همکاران نیز تأثیر شایانی دارند. افزایش بودجه و نیروی انسانی متخصص با افزایش حجم انتشارات و کمیت فهرست‌نویسی از مسائلی است که فتاحی (۱۳۸۰) و عزیزیان (۱۳۸۶) نیز در پژوهش خود به آن پرداخته‌اند. در بررسی کتاب‌ها برای تحلیل موضوعی، عدم اکتفا به اطلاعات خاص عناوین و مرور دقیق صفحات کتاب مورد تأکید جامعه پژوهش قرار گرفته است. این امر و توجه به مقصود نویسنده از تألیف کتاب و نیز توجه به کاربر نهایی نتیجه‌ای است که ساپرا^۱ (۲۰۰۵) نیز در پژوهش خود به آن دست یافته است. فتاحی و ارسطوپور (۱۳۸۶) و چو و ابراین^۲ (۱۹۹۳) در پژوهش‌های خود نیز به عدم اکتفای صرف به عنوان، برای تعیین موضوع کتاب‌ها اشاره داشته‌اند. مدیریت بخش فهرست‌نویسی در افزایش کیفیت و بهبود این فرایند می‌تواند نقش مهمی ایفا نماید. اقداماتی نظیر آموزش‌های مستمر و بازآموزی فرایند تحلیل موضوعی، تصمیم‌گیری جمعی، اطلاع‌رسانی تصمیمات، برقراری تناسب بین تعداد نیرو، توجه به حجم کار و حقوق و مزایای کارشناسان، از جمله اقداماتی است که می‌تواند بر افزایش کیفیت این فرایند تأثیرگذار باشد. اقدام به بازآموزی و افزایش توانایی‌های کارشناسان همان‌گونه که عزیزیان (۱۳۸۶) نیز در پژوهش خود به آن اشاره کرده است در کنار بهبود شرایط کاری و نظارت دقیق بر فرایند فهرست‌نویسی و مستندسازی و رعایت اصول و قواعد نانوشته در فرایند تحلیل موضوعی که مورد تأکید متخصصان بوده است، می‌تواند منجر به ارتقای کیفیت فرایند تحلیل موضوعی و در ادامه، افزایش اعتبار و صحت بانک‌های سرعنوان‌های موضوعی و کتاب‌شناسی ملی گردد. شکل ۱ الگوی به‌دست‌آمده براساس نظریه زمینه‌ای و یافته‌های پژوهش را نشان می‌دهد.

1. Šaupera
2. Chu & O'Brien

شکل ۱. الگوی نظریه زمینه‌ای مسائل و عوامل مؤثر بر فرایند تحلیل موضوعی

- با توجه به یافته‌های این پژوهش و الگوی استنتاج‌شده از بررسی کیفی داده‌ها، پیشنهادهایی جهت بهبود کیفی تحلیل موضوعی کتاب‌ها در کتابخانه ملی ارائه می‌شود:
۱. برنامه‌ریزی برای تقویت تعامل و همفکری و تصمیم‌گیری مشورتی در خصوص موضوعات جدید با تشکیل کمیته تصمیم‌گیری موضوعات؛
 ۲. آموزش مستمر فهرست‌نویسان و مستندسازان موضوعی به‌منظور یکدستی و اجرای دقیق فرایند تحلیل موضوعی؛
 ۳. تدوین دستنامه گام به گام فرایند تحلیل موضوعی؛
 ۴. تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های روزآمدسازی علمی کارشناسان؛
 ۵. تقویت گسترش منابع چاپی و الکترونیکی مورد استفاده در فرایند تحلیل موضوعی به‌ویژه دسترسی به پایگاه‌های مهم؛
 ۶. ایجاد زمینه مشارکت و استفاده از ظرفیت‌های تخصصی موضوعی داخلی و خارج سازمان؛
 ۷. تلاش در جهت رفع مشکلات کاری کارشناسان برای ایجاد فضای مناسب کاری؛ و
 ۸. تهیه و تدوین اصطلاحنامه‌های چندزبانه موضوعی، تخصصی، و کاربردی برای استفاده داخلی و خارجی.

مآخذ

- پورا احمد، علی اکبر؛ حسینی، محمدرضا (۱۳۸۶). *فهرست نویسی موضوعی؛ اصول و روشها*. تهران: نشر کتابدار.
- دانایی فرد، حسن؛ امامی، سیدمجتبی (۱۳۸۶). *استراتژی های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده بنیاد*. اندیشه مدیریت راهبردی، ۲ (۴)، ۶۹-۹۸.
- رهادوست، فاطمه (۱۳۷۰). *تدوین سرعنوان های موضوعی پزشکی فارسی: گامی در جهت یکدست سازی واژگان پزشکی فارسی*. فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۲ (۴-۱)، ۷۵-۵۰.
- عزیزیان، نرگس خاتون (۱۳۸۶). *همگونی عناصر اطلاعاتی در فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی بین سال های ۷۷-۸۰*. نامه انجمن، ۷ (۲۶)، ۱۳۷-۱۵۶.
- فتاحی، رحمت الله (۱۳۸۰). *چالش های سازماندهی منابع دانش در آغاز قرن بیست و یکم با نگاهی بر دانش فهرست نویسی در ایران*. فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۴۸ (۴)، ۵۹-۸۳.
- فتاحی، رحمت الله؛ ارسطوپور، شعله (۱۳۸۶). *بررسی میزان همخوانی سرعنوان های موضوعی فارسی با کلیدواژه های عنوان و فهرست مندرجات کتابهای فارسی در حوزه های علوم انسانی، علوم اجتماعی، علوم کاربردی و علوم محض*. کتابداری و اطلاع رسانی، ۳ (۱۰)، ۵۲-۶۷.
- محفوظی، مصطفی؛ شعبانی، احمد؛ سعادت، رسول (۱۳۸۹). *بررسی کیفیت فهرست نویسی تحلیلی و رده بندی کتاب های عربی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در طول سال های ۱۳۸۰-۱۳۸۶*. تحقیقات اطلاع رسانی و کتابخانه های عمومی، ۱۶ (۶۰)، ۴۵-۶۲.
- منصوریان، یزدان (۱۳۹۱). *هفتاد نکته کاربردی در طراحی و اجرای پژوهش کیفی*. کلیات کتاب ماه، ۱۵ (۸)، ۶۸-۷۵.
- نشاط، نرگس (۱۳۷۳). *بررسی وضعیت موضوع دهی به کتاب های فارسی در کتابشناسی ملی ایران*. پیام کتابخانه، ۴ (۲ و ۱)، ۶۵-۷۵.
- نشاط، نرگس (۱۳۸۳ الف). *میزان همگونی فهرست نویسی در کتابخانه های دانشگاهی و مراکز پژوهشی*. تحقیقات اطلاع رسانی و کتابخانه های دانشگاهی، ۲۵ (۴۱)، ۴۳-۷۰.
- نشاط، نرگس (۱۳۸۳ ب). *هر کسی از ظن خود... اطلاع شناسی*، ۴ (۲)، ۱۹-۳۸.
- نشاط، نرگس (۱۳۹۰). *در جستجوی معنا*. تهران: نشر کتابدار.
- Chu, C. & O'Brien, A. (1993). Subject analysis: the critical first stage in indexing. *Journal of Information Science*, 19 (6), 439-54.
- Cabonero, D. A. & Dolendo, R. B. (2013). Cataloging and classification skills of library and information science practitioners in their workplaces: a case analysis. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*. Retrieved June 20, 2016, from <http://digitalcommons.unl.edu/>

libphilprac/960

Christ, J. (1972). *Concepts and subject headings: Their relation in information retrieval and library science*. Metuchen: Scarecrow Press.

Fernandez, W. D. (2004). Using the glaserian approach in grounded studies of emerging business practices. *Electronic journal of BUSINESS Research Methods*, 2 (2), 83-94.

Šauper, A. (2005). Subject cataloging process of Slovenian and American catalogers. *Journal of Documentation*, 61 (6), 713 – 734.

Oddey, P. (1996). *Future libraries; future catalogues*. London: Library Association.

استناد به این مقاله:

قربانی، محبوبه؛ باب‌الحوائجی، فهیمه (۱۳۹۵). چالش‌های تحلیل موضوعی کتاب از نظر متخصصان مستندسازی. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۷ (۲)، ۴۱-۵۷.